

АНАЛІЗ ІСНУЮЧИХ У ПРАКТИЦІ ПІДХОДІВ ДО ПРОФІЛАКТИКИ ПРАВОПОРУШЕНЬ У ДІТЕЙ В УКРАЇНІ (ПЕДАГОГІЧНИЙ АСПЕКТ)

УДК 376.58

І. М. Трубавіна

Проблема профілактики правопорушень неповнолітніх – проблема державна, оскільки передбачає перехід від тоталітаризму і покарання до демократії та відповідальності. На профілактику правопорушень спрямовано окрему програму КМ України, розробляються закони, система заходів, виділяється фінансування. Проблема в тому, що вихована людина – та, яка діє за правовими і моральними нормами незалежно від того, контролює її вчинки хтось або ні. Це педагогічний аспект профілактики – як зробити так, щоб дитина сама хотіла та прагнула дотримуватись моральних і правових норм. Сьогодні існує безліч заходів, програм профілактики правопорушень у дітей в різних установах, є навіть проект Закону України “Про профілактику правопорушень”, але потрібна їх систематизація й узагальнення, розробка рекомендацій щодо їх використання, узгоджена система роботи на державному, регіональному та місцевому рівнях.

Аналіз публікацій свідчить, що профілактика правопорушень досліджувалася в правовому аспекті (Аванесов Г., Гілінський Я., Шость Н., Зінич В., Колбо Г., Бабакин В., Кулешов О., Андреева О., Поволоцька С., Назар С.), у соціально-педагогічному аспекті (Оржеховська В., Кобзар Б., Зайцева З., Удалова О., Калиняк М.), у психологічному аспекті (Яковлев А., Янковський І., Веремей Л., Дулов А., Ратинів А., Максимова Н., Шульга Т., Пономаренко І., Яссман Л.), у медичному аспекті (Блейхер В., Зівзах М., Кулдиркаєва О., Доліцький А., Челноков К.), у педагогічному аспекті (Швацький С., Макаренко А., Сухомлинський В., Блонський П., Баженов В., Кочетов А., Фіцула М., Данченко І., Козубовська І.), у теорії державного управління (Рацимор О., Мірсагатова М., Смеловцев К.). Але наукові підходи

до профілактики правопорушень не узагальнювалися, тенденції не розглядалися. Тому метою статті є оглядовий аналіз існуючих в світі підходів до профілактики правопорушень у дітей. Її завданнями є: визначення діючих наукових підходів до практики профілактики правопорушень у дітей; систематизація цих підходів із метою їх ранжування і визначення перспектив використання.

Профілактика правопорушень – проблема перш за все державна. Тому її підґрунтям є Конституція України, закони, які реалізують передусім комплексний та правовий підходи до цього виду роботи щодо захисту прав людини. У цьому аспекті актуальним є використання існуючих у світі підходів до захисту прав людини, а саме:

1) інформаційний (просвітницький), в основі якого є знання і підтримка державою, громадою, сім'ями, окремими особами невід'ємних прав людини. За висловом Е. Рузвельт, яка першою очолила Комісію ООН з прав людини, “оскільки мета стає чітко окресленою, люди доброї волі повсюди намагатимуться досягти її з більшим завзяттям і, я сподіваюся, з більшою надією на успіх” [1, с. 44]. Знання прав людини допомагає їх не зневажати;

2) силовий, який означає, що порушення прав людини, закріплених законодавчо, карає порушника незалежно від того, чи знав він, що порушує права іншої людини, чи ні. Цей підхід є зараз основним в Україні в діяльності правоохоронних органів, але він не застосовувався соціальними педагогами;

3) ненасильницького опору, який пропагував М. Ганді [1, с. 40];

3) діяльнісний, що полягає у щоденній роботі щодо безпосереднього захисту прав [1, с. 37]. Основою діяльнісного підходу, запевняє Нельсон Мандела, є подолання протиріччя між “війною і миром, насиллям і покорою, расизмом і людською гідністю, гнобленням і гонінням та свободою і правами людини, злиднями та свободою від нестатків” [1, с. 43]. Прагнення подолати ці протиріччя вимагає діяти, набувати досвіду і таких якостей особистості, які б робили неможливою думку про застосування насильства;

4) християнський, який полягає у тому, що всі зрушення, як запевняє М. Л. Кінг, “відбуваються у повній відповідності до Провидіння. Проте ми мусимо впевнитися, що сприймаємо їх належним чином... Нам треба прагнути до демократії, а не до заміни однієї тиранії іншою... [1, с. 42]. Цей підхід, з нашої точки зору, передбачає опору на позитивне в людині, власні високі духовні якості людини і надію на Провидіння;

5) політико-економічний, зміст якого полягає в тому, щоб надати людям рівність у можливостях, надати допомогу тим, хто її потребує, зберегти громадські свободи для всіх, використовувати надбання науково-технічного прогресу для розширення та неухильного підвищення рівня життя. Така модель світу, за висловом Ф. Рузвельта, є “відвертим запереченням так званого порядку тиранії”. “...Демократичні соціальні системи є найголовнішою, – стверджує В. Г. Шень, – запорукою і передумовою будь-якого розвитку чи модернізації” [1, с. 47];

6) викриття насильства та ненависті, який полягає у збереженні пам’яті про жертви насильства через пресу, телебачення, книги, допомогу жертвам гноблення з метою попередження майбутнього насильства;

7) виважений, який пропонував О. Д. Сахаров, полягає у готовності до “творення кращого, людянішого суспільства, досконалішого світового порядку через реформи, а не революції, через захист жертв, а не повалення чи засудження режимів, через здатність тверезо розмірковувати, берегти знання і досвід, розвиток зв’язків з іншими соціальними системами з метою вибору кращого для життя людей” [1, с. 45].

Родиоцентричний підхід має свої переваги перед іншими підходами – саме сім’я є визначальним чинником соціалізації дитини. Цей підхід надає можливість організувати роботу з сім’єю дитини для подолання кризи, забезпечення її нормального функціонування та розвитку; виокремити соціально-педагогічну складову діяльності різних суб’єктів роботи з сім’єю, дає основу їх співпраці і взаємодії в інтересах сім’ї; сприяє активізації сім’ї у

вирішенні її проблем, її зміцненню, збереженню цілісності, розвитку кожного члена родини і через це – розвитку суспільства в цілому [2].

Існують також підходи різного рівня: загальнонаукові, конкретнонаукові, підходи окремих наук. Так, у соціальній педагогіці виокремлюють особистісно-соціальний, особистісно-соціально-діяльнісний, проблемно орієнтований, соціоособистісний, середовищний, педагогіки соціальної роботи, соціально-виховний підходи. У соціальній роботі – психологічно, соціологічно та комплексно орієнтовані теорії. Розглянемо існуючі в Україні державні програми з профілактики правопорушень крізь призму цих підходів.

Профілактика правопорушень – обов'язкова діяльність органів державної влади, місцевого самоврядування, підприємств, установ, організацій незалежно від форм власності, у тому числі громадських організацій, спрямована на виявлення й усунення причин та умов, які сприяють вчиненню правопорушень, а також виявлення осіб, схильних до вчинення правопорушень, і застосування заходів до їх виправлення. Тобто профілактика правопорушень вимагає загальнонаукових: комплексного, у тому числі педагогічного, діяльнісного, політико-економічного та системного підходу для узгодження дій на основі виділених пріоритетів.

Мета Програми КМ щодо профілактики правопорушень на 2007–2009 рр. полягала у запобіганні виникненню умов, що сприяють вчиненню правопорушень, удосконаленні методів роботи з їх профілактики, забезпеченні захисту конституційних прав і свобод людини на основі чітко визначених пріоритетів, створенні умов для проведення ефективної правової та виховної роботи серед населення, поступового нарощування зусиль у цій справі правоохоронних органів, центральних і місцевих органів виконавчої влади, Ради міністрів Автономної Республіки Крим та громадськості. Тобто основними науковими підходами тут є: правозахисні – інформаційний, силовий, діяльнісний, а також загальнонаукові: аксіологічний, діяльнісний, акмеологічний, ресурсний, гуманістичний, синергетичний. Конкретнонаукові – педагогічний, соціальної роботи, соціальної педагогіки, державного управління.

У новій Програмі КМ щодо профілактики правопорушень 2010–2015 рр. відзначено, що існуючий стан правопорядку в державі вимагає прийняття системних різнопланових профілактичних заходів як соціального характеру, спрямованих на усунення причин вчинення правопорушень, так і спеціально-профілактичного характеру, спрямованих на зменшення можливостей та засобів їх вчинення. Ці профілактичні заходи включено до єдиної Державної програми профілактики правопорушень на 2010–2015 роки. Тобто йдеться про системний, інституціональний, комплексний підходи; із підходів захисту прав людини – силовий, інформаційний, діяльнісний, політико-економічний, виважений; із конкретнонаукових підходів – підходи соціальної роботи, соціальної педагогіки, теорії виховання, права. Мета Програми додає політичний підхід і підхід державного управління: вона полягає в реалізації державної політики, спрямованої на профілактику правопорушень шляхом усунення або послаблення дії причин правопорушень та умов, що сприяють їх вчиненню, зменшення можливостей і засобів вчинення злочинів.

Основними завданнями Програми 2007–2009 рр. було: удосконалення нормативно-правової бази з питань правоохоронної діяльності і профілактики правопорушень; оптимізація структури органів, установ та організацій, що здійснюють заходи з профілактики правопорушень; підвищення рівня професійної підготовки посадових і службових осіб, які здійснюють заходи з профілактики правопорушень; розроблення нових форм та методів профілактики правопорушень і запровадження їх у практику; посилення контролю за дотриманням законодавства під час провадження господарської діяльності, набуття та реалізації майнових прав; усунення причин виникнення тіньового сектора економіки і створення умов для його ліквідації; забезпечення захисту прав інтелектуальної власності та збереження історико-культурних цінностей; запобігання вчиненню злочинів, пов'язаних із торгівлею людьми, виявлення і притягнення до кримінальної відповідальності осіб, причетних до їх вчинення; удосконалення роботи із соціальної адаптації осіб, звільнених з місць позбавлення волі; забезпечення розвитку мережі соціальних закладів,

зокрема для бездомних громадян та безпритульних дітей; забезпечення захисту законних інтересів неповнолітніх, зокрема захисту від жорстокого поводження, експлуатації, насильства; виконання інформаційно-пропагандистських і культурно-виховних програм профілактики правопорушень; удосконалення форм та методів профілактики правопорушень і підвищення ефективності оперативно-розшукових заходів у сфері протидії організованій злочинності та корупції; удосконалення інформаційно-аналітичного і матеріально-технічного забезпечення профілактичної діяльності. Завдання програми відображають уже загальнонаукові підходи – комплексний, гуманістичний, ресурсний, культурологічний, діяльнісний, системний; конкретнонаукові підходи – правовий, правозахисний, економічний, педагогічний (оптимізації, компетентнісний) підходи, соціологічно та комплексно орієнтовані підходи соціальної роботи.

Проблему організації профілактики правопорушень у програмі КМ на період 2010–2015 рр. передбачається вирішувати шляхом здійснення комплексу економічних, соціальних, правових, організаційно-управлінських, інформаційно-пропагандистських і культурно-виховних заходів, спрямованих на усунення або послаблення дії причин, що породжують правопорушення у різних сферах суспільного життя, та умов, які сприяють їх вчиненню, зокрема:

удосконалення нормативно-правової бази з питань правоохоронної діяльності і профілактики правопорушень шляхом прийняття нових законодавчих ініціатив у цій сфері та невідкладного розроблення і впровадження в практику правозастосування низки нормативно-правових актів, спрямованих на створення дієвих алгоритмів та механізмів їх виконання;

реформування інститутів правоохоронного сектора з метою забезпечення їхньої готовності до виконання завдань з протидії корупції й організованій злочинності в державі, підвищення ефективності діяльності щодо захисту прав і свобод людини, забезпечення національної безпеки держави;

розвиток інституційних та договірно-правових механізмів міжнародного співробітництва у сфері профілактики правопорушень;

адаптація й імплантація міжнародного досвіду до національного законодавства з цих питань;

здійснення в суспільстві просвітницької роботи з виховання неприйняття корупції як явища;

запровадження соціальних і просвітницьких програм, спрямованих на зміцнення моральності в суспільстві, та утвердження здорового способу життя, підвищення правової культури громадян, профілактики виявів екстремізму, расової і релігійної нетерпимості;

сприяння розвитку підприємницької ініціативи громадян, підтримка самостійної зайнятості населення;

ініціювання створення механізму екстреного реагування на факти бездоглядності дітей;

здійснення профілактичної роботи з неблагополучними сім'ями з метою недопущення втягнення дітей у протиправну діяльність;

створення системи соціальної адаптації осіб, звільнених з місць позбавлення волі;

організація надання бездомним громадянам та особам, звільненим з місць позбавлення волі, соціальних послуг, здійснення заходів соціального патронажу і надання допомоги у відновленні паспортних документів;

удосконалення митно-тарифної та податкової політики, запровадження системи дієвого контролю за реалізацією товару на внутрішньому ринку;

запобігання незаконному переміщенню товарів через митний кордон України, посилення правоохоронного компонента загальнодержавної системи протидії контрабанді;

запровадження програми “висвітлення” так званого “сірого” сектора “тіньової” економіки (легалізації тіньових капіталів некримінального походження);

ліквідація каналів незаконної міграції, посилення контролю за додержанням правил в'їзду-виїзду і перебування в Україні іноземців та осіб без громадянства;

організація і проведення спільних оперативно-профілактичних заходів, спрямованих на профілактику окремих категорій злочинів загальнокримінальної й економічної спрямованості;

удосконалення матеріального, технічного та наукового забезпечення заходів з профілактики правопорушень, у тому числі із залученням зусиль органів виконавчої влади на місцях.

Ця програма використовує вже більше підходів із захисту прав людини і конкретнонаукових підходів. Приділено значну увагу соціологічно та комплексно орієнтованим підходам соціальної педагогіки і соціальної роботи: соціального виховання, проблемно орієнтований, орієнтований на завдання, екологічний, соціоособистісний, особистісно-соціальний, середовищний підхід, педагогіка соціальної роботи, теорія стигматизації, теорія соціальних ролей, теорія кризового втручання.

Щодо профілактики правопорушень дітей, то на це спрямована діяльність КМСД, ССД, а також найбільш наближених до дітей шкільного віку шкільних центрів та рад з профілактики правопорушень, які можуть створюватися у школах за ініціативою її педагогічного колективу, класних керівників, шкільних соціальних педагогів і психологів. Аналізуючи основну мету та завдання шкільного центру профілактики правопорушень, а саме: а) облік учнів, схильних до порушень дисципліни і порядку, режимних правил поведінки; до агресивної, нетолерантної поведінки у школі, поза школою, у позаурочний час, у спілкуванні з оточенням; б) розробка та здійснення програми діяльності з профілактики і попередження правопорушень серед неповнолітніх, особливо серед тих, хто перебуває на внутрішньошкільному обліку та на обліку у правоохоронних органах; в) розповсюдження і пропаганда правових знань серед неповнолітніх із метою виховання правової культури та свідомості, законслухняності, дисциплінованості; г) утворення у шкільному закладі атмосфери нетерпимості до будь-яких виявів антигромадської, протиправної поведінки – можна виокремити такі підходи до профілактики правопорушень, які застосовуються в роботі цієї структури: 1) соціально-

педагогічні – соціально-виховний, середовищний, особистісно-соціальний, соціоособистісний; 2) соціальної роботи – орієнтована на завдання, діагностична або функціональна, екологічна модель – комплексно, соціологічно і психологічно орієнтовані підходи; 3) загальнонаукові підходи – системний, комплексний, аксіологічний, діяльнісний, гуманістичний, антропологічний, особистісний; 4) управлінські підходи – організаційний, контрольний, програмно-цільовий; 5) правові підходи – правовий, каральний, підходи до захисту прав людини – інформаційний, силовий, діяльнісний.

На основі викладеного можна говорити про те, що в профілактиці правопорушень у дітей в Україні більшою мірою почали використовуватися підходи різного рівня: 1) загальнонаукові: комплексний, системний, акмеологічний, аксіологічний, діяльнісний, гуманістичний, антропологічний; 2) соціальної педагогіки і соціальної роботи: соціально-виховний, соціоособистісний, особистісно-соціальний, педагогіки соціальної роботи, середовищний, стигматизації, соціальних ролей, проблемно орієнтований, орієнтований на завдання, екологічний підходи; 3) захисту прав людини: інформаційний, силовий, політико-економічний, діяльнісний, виважений. Водночас відзначаємо відхід від синергетичного, гуманістичного, ресурсного, акмеологічного підходів, від компетентнісного й оптимізаційного підходів, не використовуються родинноцентричний, християнський підходи, викриття насильства і ненависті, ненасильницького опору. Якщо родинноцентричний підхід є маловідомим, то інші є особливостями різних конфесій, які не завжди придатні для всіх суб'єктів та об'єктів профілактики.

Соціальним і педагогічним працівникам доцільно знати та впроваджувати сучасні закордонні підходи до профілактики порушень прав інших осіб (через злочин): 1) біологічний (фізіологічний) – корекція чи контроль над умовами, які викликають злочинну поведінку; 2) психологічний (психіатричний) – зміна психологічного стану й усунення причин, які його викликали; 3) соціальний – зміцнення зв'язків та взаємодії між неповнолітніми правопорушниками і законослухняними однолітками, батьками та іншими дорослими; 4) підхід, який

виходить з того, що злочинна поведінка визначається відсутністю контролю у мікросередовищі, де мешкає підліток, посилення впливу з боку групи, членом якої він є; 5) підхід, який передбачає, що причиною злочинності є відсутність можливості виконання в межах законності ролі, яка відповідає інтересам особистості, зменшення злочинності шляхом розширення і розвитку рольових можливостей; 6) організація дозвілля підлітків; 7) підвищення освітнього та професійного рівня підлітків, оскільки за цим підходом в основі злочинності – відсутність життєвих навичок у неповнолітніх; 8) підхід, за яким причини злочинності – у негативному впливі інших осіб, що вимагає зменшення цього впливу з боку злочинних угруповань та осіб; 9) в основі злочинності – неадекватні соціальні очікування і протирічні соціальні вимоги; необхідно узгоджувати ці очікування з різними інститутами, організаціями і впливами, які впливають на молодь; 10) економічний підхід; причини злочинності – у поганих матеріальних умовах життя молоді та їх сімей, що вимагає матеріальної допомоги; 11) стримуючий підхід; причини злочинності пов'язані з легкістю здійснення злочинних дій, отже необхідно обмежувати ці можливості, у тому числі через суворе покарання; 12) відмова від правового контролю і громадська терплячість: злочинність збільшується, якщо суспільство непримиренно навіть до поганої поведінки, отже необхідно виховувати терпимість до певних форм неадекватної поведінки, щоб не всі підлітки вважалися злочинцями [3, т. 1, с. 380]. Ці підходи надають змогу побачити різноманіття причин делінквентної поведінки, отже і різноманіття можливостей для їх профілактики, необхідність роботи у мультидисциплінарній команді працівників різних установ.

На підставі викладеного можна говорити про збільшення тенденцій до використання підходів до соціальної роботи та соціальної педагогіки в профілактиці правопорушень як засобу підтримки дитини в складних обставинах і навчання нової моделі поведінки для її успішної соціалізації. Водночас констатуємо відсутність уваги до ресурсів сім'ї, можливостей родинноцентричного підходу до профілактики правопорушень у дітей в Україні.

Перспективи подальших досліджень: розробка методичних основ використання родинноцентричного підходу в ювенальній юстиції, яка знаходиться в режимі становлення в Україні.

Список використаної літератури

1. Вступ до прав людини. – Vienna : USIA Regional Program Office, 1999. – 39 с.
2. Трубавіна, І. М. Соціально-педагогічна робота з сім'єю в Україні : теорія та методика : монографія / Ірина Миколаївна Трубавіна. – Харків : Нове слово, 2007. – 132 с.
3. Энциклопедия социальной работы : в 3 т. / [предисл. Куневского Л. Э., Мацковского М. С.]. – М. : Центр общественных ценностей. – АО “Зорис”, 1994. – Т. 2. – 1994. – 520 с.